

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

4/S-son (4-jild)

2024

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/4(4) - 2024

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2024

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

Турсунов Равшан Нормуратович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Холиқулов Ахмаджон Боймаҳамматович – тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Миллий Университети;

Габриэльян Софья Ивановна – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий Университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Насирходжаева Дилафруз Сабитхановна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Остонокулов Азамат Абдукаримович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент молия институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Ҳожаев Азизхон Саидалоҳонович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Фарғона политехника институти

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакарров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Саидова Камола Усканбаевна – фалсафа фанлари доктори, “Tashkent International University of Education” халқаро университети;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Ўроқова Ойсулув Жамолиддиновна – фалсафа фанлари доктори, доцент, Андижон давлат тиббиёт институти, Ижтимоий-гуманитар фанлар кафедраси мудир;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳасанов Шавкат Аҳадович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Бахронова Дилрабо Келдиёровна – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Мирсанов Ғайбулло Қулмуродович – филология фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАР:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳакимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлар номзоди, Тошкент давлат юридик университети;

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Қаюмова Насиба Ашуровна – педагогика фанлари доктори, профессор, Қарши давлат университети;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент;

Жуманиёзова Муҳайё Тожиевна – педагогика фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Ибрахимов Санжар Урунбаевич – педагогика фанлари доктори, Иқтисодиёт ва педагогика университети;

Жавлиева Шахноза Баходировна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети;

Бобомуротова Латофат Элмуродовна – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Самарқанд давлат университети.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Шамшетова Анжим Караматдиновна – психология фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

Содиқова Шоҳида Мархабобевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодира Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атақулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари” электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).

07.00.00 – TARIX FANLARI

- Курбанова Земфира Ибрагимовна*
КАРАКАЛПАКСКАЯ ЖЕНЩИНА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИЙ
КАРАКАЛПАКСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА 10-18
- Норов Шухрат Сувонович*
УЧАСТИЕ МОЛОДЁЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ИСТОРИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ ЗАРАФШАНСКОГО ОАЗИСА 19-25
- Холхужаева Юлдуз Уралбоевна*
XIX АСР ИККИНЧИ ЯРМИ XX АСРЛАРДА САМАРҚАНД ВИЛОЯТИ КАТТАҚЎРҒОН
БЎЛИМИ АҲОЛИСИНИНГ ТОИФАЛАРИ ВА МИЛЛАТЛАРИ ТАРКИБИ..... 26-31
- Ochilova Oydiyona Rahmiddinovna*
O'RTA OSIYODA XONLIKLAR DAVRIDA TIBBIYOTNING RIVOJLANISHI 32-35
- Ergashev Mavlon Eshniyozovich*
CHAG'ANIYONDA HUNARMANDCHILIKNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 36-40
- Ollomuradov Nurali Yoqub o'g'li*
SHAHAR AHOLISINING IJTIMOIIY HAYOTIDAGI O'ZGARISHLAR VA MUAMMOLAR TAHLILI (XX
ASRNING 70-80 YILLARI O'ZBEKISTONNING JANUBIY VILOYATLAR MISOLIDA) 41-44
- Baxriddinov Odiljon Jamshid o'g'li*
MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY
TADBIRKORLIKNING VUJUDGA KELISHI VA UNING YOSHLAR HAYOTIDA TUTGAN
O'RNI 45-50
- Arslonbekov Nursulton Azizbek o'g'li*
ZIYOVUDDINXON IBN ESHON BOBOXONNING ARAB MAMLUKATLARIDA BO'LGAN DASTLABKI
SAFARI VA UNING NATIJALARI 51-55
- Нурметова Фазилат Илхомовна*
ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН-КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСИ БИЛАН МУНОСАБАТЛАРИНИНГ ЯНГИ
БОСҚИЧИ..... 56-61
- Рахманова Мавлуда Эркин қизи*
ЎЗБЕКИСТОН ССРГА МАЖБУРИЙ КЎЧИРИЛГАН ХАЛҚЛАРНИНГ ИККИНЧИ ЖАҲОН
УРУШИДАН Кейинги ИҚТИСОДИЙ ВА ИЖТИМОИЙ ҲАЁТИ ТАРИХИ..... 62-66

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

- Avlokulov Anvar Ziyadullayevich*
HISOB SIYOSATI AUDITI NATIJALARINI UMUMLASHTIRISH VA BAHOLASH
TARTIBI 67-71
- Исманов Иброхим Набиевич*
ИСЛОМИЙ МОЛИЯГА МУВОФИҚ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ: МУАММОЛАР ВА
ИМКОНИЯТЛАР..... 72-81

Murtozayev Sardorbek Abdijalil o'g'li

О'ЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЙОТИГА ТО'Г'РИДАН-ТО'Г'РИ ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЈАЛБ ҚИЛИШНИНГ НУҚУҚИЙ ВА ИНСТИТУТСИОНАЛ АСОСЛАРИ 82-88

Умаров Абдувахоб Турсунович

ЎДУДЛАРИНИ БАҚҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШ ДАСТАКЛАРИ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ 89-97

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Jumaniyozova Sabohat Bekturdiyevna

АНТРОП ТАМОЙИЛ НАҚИДАГИ FАLSAFIY QARASHLARINING DINAMIKASI 98-102

Majitov Maxmud

МА'НАВИЙ ТАРБИЯНИНГ МА'РИФАТЛИ ШАХС РИВОЖИДАГИ О'РНИ 103-108

Xamrayev Sardorbek Sharafutdinovich

ВАРҚАРОР ЕКОТУРИЗМНИ ЯРАТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ТАБИАТ БИРЛАШИШИНИНГ ИЖТИМОИЙ-FАLSAFIY JIHATLARI 109-112

Vaxobova Dilfuza Roziqovna

АБУ АБДУЛЛОХ РУДАКИЙНИНГ АДАБИЙ – МА'НАВИЙ МЕРОСИ Г'АРБ ОЛИМЛАРИ ТОМОНИДАН О'РГАНИЛИШИ 113-119

Karimov Ulmasbek

ТАДБИРКОРЛИК FAOLIYATI VA TADBIRKORLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING FАLSAFIY JIHATLARI 120-125

Matnazarova Muhayyo, Aripova Nasiba

ЕТНИК-БАГ'РИКЕНГЛИК-МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ АСОСИЙ МЕХАНИЗМИ СИФАТИДА 126-130

G'ulomov Obid G'ayratovich

ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА - YOSHLAR МА'НАВИЯТИГА ТА'СИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР 131-134

Яздонов Зиқирилло Шуқуриллович

МОВАРОУННАЎР ВА ХУРОСОНДА СЎФИЙЛИК АНЪАНАЛАРИНИНГ БОҒЛИҚЛИГИ ВА ЎЗАРО ТАЪСИРИ 135-139

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Boboraimova Maftuna Asatullo qizi

ХИТОЙ ВА ИНГЛИЗ ТИЛИДА НУРМАТ КАТЕГОРИЯСИНИ ИФОДАЛОВЧИ "МУРОЖААТ" ЛЕКСЕМАСИНИНГ ҚО'ЛЛАНИШИ 140-146

Xursanov Nurislom Iskandarovich

ДРАМАЛАРДА МЕТОФОРЛАРНИНГ СОТСИАЛ ХОСЛАНИШИ (ИНГЛИЗ ВА О'ЗБЕК ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА) 147-151

Atadjanova Sevara Bekmurotovna

САҲОНАТНОМА ЈАНРИНИНГ ГЕНЕЗИСИ ВА ТАРАҚҚИЙОТИ 152-160

Каюмова Нодира Карим кизи

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В РЕЧИ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА ... 161-166

<i>Мукумов Махмуд Худайбердиевич</i> ИЛМИЙ МАТНЛАРНИНГ ЛИНГВИСТИК ВА ЭКСТРАЛИНГВИСТИК ОМИЛЛАРИ	167-171
<i>Нарзуллаева Мафтуна Одилбек кизи, Юсупова Шохсанам Мирзали кизи, Иссагуллаева Феруза Ражабовна</i> ВОПРОСЫ ТИПОЛОГИИ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ БЫТОВОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ)	172-176
<i>Mirobidova Nilufar Murodjon qizi</i> O‘ZBEK AYOLLAR NUTQIDA KONNOTATIV MA‘NONING IFODALANISHI	177-180
<i>Murtazayeva Xadicha Nuriddinovna</i> TIBBIY TERMINOLOGIYANING YASALISH XUSUSIYATLARI	181-185
<i>Камбарова Маржан Адил қизи</i> АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ИХ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ, УЗБЕКСКОМ, КАЗАХСКОМ ЯЗЫКАХ	186-191
<i>Nizomova Iroda</i> INGLIZ VA O‘ZBEK NASRIDA “O‘GAY ONA” OBRAZINING BADIY TASVIRI	192-197
<i>Mamanazarova Gulhayo Ilhamjanovna</i> METODOLIK KELAJAKLAR: KOGNITIV STILISTIKANI BOG‘LASH	198-203
<i>Sobirova Zarnigor Rahimovna</i> “DIALEKT” VA “DIALEKTIZM” TUSHUNCHASI: INGLIZ DIALEKTLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI	204-209
12.00.00 – YURIDIK FANLAR	
<i>Jurayev Sherzod Yuldashevich</i> DAVLAT BOSHQARUVI VA DAVLAT XIZMATINI RAQAMLASHTIRISHNING MOHIYATI VA UNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI HORIJIIY TAJRIBA MISOLIDA	210-213
<i>Ражабов Нариман Шарифбаевич</i> БИОЛОГИК РЕСУРСЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА УЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА ЭКОЛОГИК МЕЪЁРЛАШНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ МАСАЛАЛАРИ	214-219
<i>Nishonov Abdulloh Ubaydulloh o‘g‘li</i> ATOM ENERGIYASIDAN FOYDALANISHNING EKOLOGIK-HUQUQIY MUAMMOLARI ...	220-229
<i>Когамова Асель Шукирбавна</i> ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН: ОПЫТ, ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ	230-235
<i>Qilichova Munira Azimjon qizi</i> ISLOM MOLIYASI TALABLARI ASOSIDA UY-JOYNI MOLIYALASHTIRISH SHARTNOMALARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI	236-247
<i>Панабергенова Жамиля</i> ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ.....	248-254
<i>Qurbonov Doniyorbek Davlat o‘g‘li</i> KONSTITUTSIYA VA QONUNNING USTIVORLIGI – HUQUQIY DAVLATNING ASOSIY BELGISI	255-259
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	

<i>Axmedov Akmal Yusufovich, Sherqo'ziyeva Zarnigor</i> BO'LAJAK PSIXOLOGLARINING O'QUV FAOLIYATIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH	260-264
<i>Ibragimova Xurshida Xusanbayevna</i> IJTIMOIY ADAPTATSIYA PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA	265-269
<i>To'lanova Mahliyo Murotali qizi</i> BO'LAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY DEFORMARSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK USULLARI	270-274
<i>Qurbonova Nozima</i> OLIV TA'LIM MUASSASALARINING BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARIDA TARG'IBOTCHILIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	275-280
<i>Abdullayeva Bahriniso Baxtiyorovna</i> BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARINI SPORT MURABBIY ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYALARI	281-287
<i>Esanova Gulchehra</i> FUTBOLDA TAYYORGARLIK JARAYONINI BOSHQARISH VA TESTLAR YORDAMIDA JISMONIY SIFATLARNI BAHOLASH MASALALARI	288-292
<i>Qurbonmurodov Egamberdi</i> YOSH BASKETBOLCHILARNI KOMPLEKS TAYYORLASH	293-298
<i>Erkinova Lutfiya Qudratovna</i> LOYIHA METODI AN'ANAVIY USULLARGA TO'LDIRUVCHI SIFATIDA.....	299-303
<i>Sanoyev Gaybullo Abduraxmonovich</i> AJDODLAR MEROSINI O'RGANISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SAVODXONLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH SAMARADORLIGI	304-310
<i>Ibadullaeva Zamira Kuanishovna</i> MUSIQA FANI DARSIDA PEDAGOGIK METOD VA TEXNOLOGIYALARNI TAKOMILLASHTIRISHDA O'QITUVCHINING KASBIY MAHORATI	311-315
<i>Babayev Anvar Axmedovich</i> FUTBOLCHILARNING STRATEGIK VA TAKTIK TAYYORGARLIGI: ENG YUQORI SAMARADORLIKKA INTILISH	316-320
<i>Давыдова Руфина Артуровна</i> РОЛЬ ГУМАННО-ЛИЧНОСТНОЙ ПЕДАГОГИКИ Ш.А.МОНАШВИЛИ В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ УЧАЩЕГОСЯ	321-327
<i>Омонов Даврон Алишерович</i> ВИДЫ УДАРОВ НОГАМИ В КИКБОКСИНГЕ	328-333
<i>Kayimova Nargiza</i> THE IMPORTANCE OF USING LITERATURE IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE	334-338
<i>Ismoilov Erkin Mengnimurotovich</i> O'SMIRLIK DAVRIDA INTELLEKTUAL VA EMOTSIONAL RIVOJLANISHNING XUSUSIYATLARI	339-343

Received: 05 June 2024
Accepted: 15 June 2024
Published: 25 June 2024

Article / Original Paper

ECOLOGICAL AND LEGAL PROBLEMS OF USE OF ATOMIC ENERGY

Nishonov Abdulloh Ubaydulloh o'g'li

Lecturer at the Department of Environmental Law, Tashkent State Law University

Abstract. In this article, the issue of the use of atomic energy, possible accidents caused by mistakes made in this use, and the issue of liability applied to it is consistently analyzed. Nowadays, the subject of nuclear power application is one of the most urgent problems of the energy sector at the international level, population growth, urbanization and technological development create high and high-quality energy needs that must be constantly fulfilled. However, these processes have a serious impact on the environment. For example, these can be the rise of the Earth's temperature, the rise of the sea level, the acidification of our waters, the increase in the concentration of carbon dioxide in the atmosphere, and the depletion of the ozone layer. As a result, the correct use of nuclear energy has become an urgent problem. The relevance of this article is related to the specific aspects of the use of atomic energy, which arose with the development of the demand for atomic energy in the whole world.

Key words: atom, Nuclear power plant, Magate, Chernobyl, Fukushima, reactor, HPP,

ATOM ENERGIYASIDAN FOYDALANISHNING EKOLOGIK-HUQUQIY MUAMMOLARI

Nishonov Abdulloh Ubaydulloh o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti, "Ekologiya huquqi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada atom energiyasidan foydalanish, ushbu foydalanishda yo'l qo'yilgan xatolar oqibatida vujudga kelishi mumkin bo'lgan halokatlar va unga nisbatan qo'llanadigan javobgarlik masalasi izchil tahlil qilingan. Hozirgi kunda atom energetikasini qo'llash mavzusi xalqaro miqyosda energetika sohasining eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, aholining o'sishi, urbanizatsiya va texnologik taraqqiyot doimiy ravishda bajarilishi kerak bo'lgan yuqori va sifatli energiya ehtiyojlarini keltirib chiqarmoqda. Biroq, bu jarayonlar atrof-muhitga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bular Yer haroratining ko'tarilishi, dengizlar sathining ko'tarilishi, suvlarimiz kislotalanishi, atmosferadagi karbonat anhidrid konsentratsiyasining oshishi, ozon qatlamining yemirilishi bo'lishi mumkin. Natijada, atom energiyasidan to'g'ri foydalanish dolzarb muammoga aylandi. Ushbu maqolaning dolzarbligi butun dunyoda atom energiyasiga bo'lgan talabning rivojlanishi bilan vujudga kelgan atom energiyasidan foydalanishning o'ziga xos jihatlari bilan bog'liqligi teran tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: atom, Atom elektr stansiyasi, Magate, Chernobil, Fukusima, reaktor, GES,

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4SI4Y2024N37>

Kirish. Hozirgi kunda dunyo mamlakatlari o'z iqtisodini rivojlantirishga harakat qilayotgan bir davrda boshqa tomondan davlatlardagi tabiiy resurslar ham kundan-kunga tugab bormoqda. Shuning uchun ham davlatlar iqtisodiy tomondan rivojlanish bilan bir qatorda o'zining tabiiy boyliklarini asrab qolishi hamda ekologiyaga zarar yetkazmasdan rivojlantirishdek muhim vazifa turibdi. Iqtisodiyot rivojlanishi natijasida ko'plab zavodlar hamda fabrikalar qurildi. Ulardan chiqayotgan zararli moddalar ekologiyaga juda katta zarar

keltirmoqda. Bundan tashqari, hozirgi kunda ko'plab davlatlarda shaharlarni urbanizatsiya jarayoni (BMT ning Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha bo'limining tahlillariga ko'ra, 2050 yilga kelib Yerdagi odamlarning taxminan 68%i shaharlarda yashaydi [1]) keng rivojlanayotganligi bois ularni energiya bilan ta'minlash uchun mamlakatlar turli xil yo'llardan foydalanishga majbur bo'lmoqda. Bularga misol qilib, Hidro elektr energiyalarini (bundan keyin matnda GES) qurish orqali energiya bilan ta'minlamoqchi bo'lishdi, lekin bu o'ylangan natijani bermadi. Chunki, GES larni qurilishi daryo suvlarini kamayishiga va buning natijasida ekologik muhitni buzilishiga sababchi bo'lmoqda.

Shu sababli, bizning davrimizning eng jiddiy muammosi - bu bizga kerak bo'lgan energiya miqdorini boshqa ekologik muammolarni keltirib chiqarmasdan ta'minlashdir.

Shuning uchun ham hozirgi kunda atom elektr stansiyalaridan (bundan keyin matnda AES) foydalanish keng tarqalmoqda. Shu jumladan, mamlakatimizda ham AES ning qurilishi kelajakda elektr energiyasidan muammo bo'masligiga sababchi bo'lishi mumkin. Lekin, shu o'rinda bir savol tug'iladiki, atom energiyasining zararlari qay darajada xavfli.

Material va metodlar. Mazkur maqolani tahlil qilishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy (analiz, sintez), qiyosiy huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, huquqni qo'llash amaliyotini tahliliy o'rganib chiqish usullaridan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Dunyoda 440 ta yadro reaktorlari bo'lib, jahondagi elektr quvvatini 17% ini ishlab chiqaradi. Hozirgi vaqtga kelib reaktorlar qurish jadal sur'atlar bilan amalga oshirib borilmoqda. O'n mamlakatda energiya ishlab chiqarishning 40% dan ortig'i yadro energiyasi xisobiga to'g'ri keladi. Xalqaro atom energiyasi agentligi atom energisidan tinch maqsadlarda foydalanish, yadro xavfsizligi, atrof-muxit muxofazasi masalalarini koordinatsiya qilib boradi. BMT tarkibidagi bu tashkilotning nufuzi yildan yilga ortib bormoqda, chunki dunyoda atom bombasidan g'araz maqsadlarda foydalanish xavfi kundankunga kuchaymoqda. Atom elektr stansiyalarning chiqindilari o'zidan kuchli radiatsiya chiqarib, uning jonli mavjudodlariga ta'siri kuchli xisoblanadi. Radioaktiv ashyolarni tashish xavfsizligini ta'minlash, ularni nazorat qilish masalalari bilan xam agentlik shug'ullanadi. Atom reaktorlarini ishlatishdagi xavfsizlikni ta'minlanmagani uchun Chernobil AES da bo'lgan portlash barchaning yodida. Natijada millionlab insonlar radiatsiyalandi, yuzlab qishloqlar ko'chirildi va yashashga yaroqsiz xolatga keldi, stansiya qalin beton bilan ko'mib tashlangan bo'lsada atrofidagi ekologik vaziyat xavfliligicha qolmoqda [2]

Atom energiyasining ekologiyaga zarari haqida bir qancha olimlar turlicha fikrda bo'lib, ularning ayrimlari ushbu energiyaning foydali desa ayrimlari zararli deb o'ylashadi. Masalan, **Duglas Almond, Lena Edlund va Marten Palme** Chernobil halokati tufayli Shvetsiyadagi aholiga yetkazilgan zarar hamda o'sha voqealardagi aholi o'rtasidagi genetik o'zgarishlarni [3], **I.I. Kryshev, L. A. Kuryndina va I. I. Lingel** atom energiyasi tufayli atrof-muhitga yetkaziladigan zararlarning metodologiyasini [4], **E.A. Amoako, E.H.K. Akaho, B.J. Nyarko va I. Ennison**lar Gana davlatida atom energiyasidan foydalanishdagi ekologik xavflar hamda ushbu energiyaning o'ziga xos tomonlarini [5], **G. Guidi, F. Gugliermetti va A.C. Violent**alar esa atom energiyasining atrof-muhitga ta'siri va muqobillari bilan taqqoslab chiqqan holda, tashqi ta'sirlar hisobga olinsa va ekologik siyosat yanada qat'iylashtirilsa, atom energetikasining iqtisodiy raqobatbardoshligi sezilarli darajada oshish mumkinligini, **R.M.Aleksaxin** atom energetikasini rivojlantirishning asosiy ekologik muammolari sifatida radioaktiv chiqindilar va ishlatilgan yadro yoqilg'isini qayta ishlash, atrof-muhitga

radionuklidlarni chiqarish bilan bog'liq radiatsiyaviy avariylar ekanligini [7], **A.I.M. Aly** hamda **R. Hussien** turli xil energiya manbalarini atrof-muhitga ta'sirini o'rganib, atom energiyasining ekologiyaga ta'siri hamda salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkinligini [8] o'z tadqiqot ishlarida ko'rsatib o'tishgan.

Yuqoridagi olimlarning fikrini shunday xulosaga kelish mumkinki, ushbu shaxslar atom energiyasidan foydalanishdagi uning foydali hamda zararli tomonlarini aytib, bu bo'yicha qator takliflar berishgan bo'lsa-da bizning fikrimizcha, atom energiyasini foydali hamda zararli tomonlarini qiyoslagan holda, jamiyatni rivojlanishiga hissa qo'shsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Atom energiyasi natijasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan falokatlar bo'yicha bir qancha xalqaro konvensiyalar qabul qilingan. Ularga misol qilib, Xalqaro atom energiyasi agentligining (MAGATE) 1963-yildagi Vena konvensiyasi (1977 yildan kuchga kirgan) [10], Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) 1960 yildagi atom energetikasi sohasida uchinchi shaxslarning javobgarligi to'g'risidagi Parij konvensiyasi (1968 yildan kuchga kirgan) [11], 1963 yildagi Bryussel qo'shimcha konvensiyasi [12], Yadroviy zarar uchun qo'shimcha kompensatsiya to'g'risidagi konvensiya [13], Radioaktiv moddalarni xavfsiz tashish qoidalari [14] va boshqa shu kabi xalqaro konvensiyalar hamda davlatlar o'rtasida tuzilgan xalqaro shartnomalar (Markaziy Osiyoni yadro qurolidan holi zonaga aylantirish bo'yicha Shartnoma [15], Janubi-Sharqiy Osiyo yadro qurolidan xoli hudud (SEANWFZ) shartnomasi (Bangkok shartnomasi [16] va boshqalar) va davlatlarning ichki normativ-huquqiy hujjatlarini keltirishimiz mumkin.

Buni O'zbekiston milliy qonunchiligida ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida" gi O'RQ-565-sonli Qonun [17], Vazirlar Mahkamasining 2020-yildagi "Atom energiyasidan foydalanish sohasidagi faoliyatni litsenziyalash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" gi VMQ-663-sonli Qarori [18], "O'zbekiston Respublikasida atom energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" [19]gi PF-5484-sonli Prezident Farmoni hamda boshqa shu kabi normativ-huquqiy hujjatlarni keltirib o'tishimiz mumkin.

O'zbekistonni bugungi kunda atom energiyasidan umuman holi hudud deb bo'lmaydi. Negaki, Respublikamiz atom energiyasi uchun kerak bo'ladigan boy mineral xomashyo bazasining mavjudligi 1956-yilda O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Yadro fizikasi institutining tashkil etilishiga sabab bo'ldi [20]. Respublikamizda 1959-yildan buyon Yadro fizikasi institutida VVR-SM tadqiqot reaktoridan foydalanilib kelinmoqda va ushbu reaktorda hamda boshqa ishlab chiqarish obyektlarida hosil bo'ladigan radioaktiv chiqindilar Bo'stonliq tumanidagi saqlash punktiga joylashtirilmogda. 2019-yilning 6 oyi davomida 70 GBk radioaktivlikka ega bo'lgan 455 ta manba saqlash punktiga joylashtirilgan. Shuningdek, hozirda mamlakatimizda 7000 ga yaqin ionlashtiruvchi nurlanish manbalari (rentgen apparati, kalibrovka uskunalari va boshqalar) mavjud. Shunday sharoitda atom energiyasidan foydalanishning ayrim jihatlari 30 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlari bilan tartibga solinmogda. Lekin atom energiyasidan foydalanishni tartibga soluvchi maxsus qonun mavjud emas. Qonun loyihasi shu ehtiyoj tufayli ishlab chiqilgan. Qonun loyihasini yaratishda xalqaro tajriba sinchiklab o'rganib chiqilgan. Xususan, atom energetikasi sohasidagi yetakchi mamlakatlar – AQSH, Fransiya, Rossiya, Belorussiya, Yaponiya, Ukraina, Chexiya, Vengriyaning tajribasi o'rganildi. Shuningdek, Qonun loyihasi Xalqaro atom energiyasi agentligi (MAGATE)

tomonidan 2 marotaba ko'rib chiqildi va uning tavsiyalari Qonunda inobatga olindi. Shuningdek, amaldagi qonun hujjatlarining sohaga oid norma va qoidalari unifikatsiya qilinadi hamda ular O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari doirasidagi majburiyatlari bilan muvofiqlashtiriladi [21].

Elektr energiya manbalarini oshirish maqsadida O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2018-yil 10-iyul kuni mamlakatda atom elektr energetikasini barpo etish bo'yicha tashkiliy-texnik chora-tadbirlarni amalga oshirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazdi [22]. Bu yig'ilishdan asosiy maqsad elektr energiya kamchiliklarini AES orqali qoplash va IES lar istemol qilayotgan yerosti, yer usti boyliklarini tejash va ulardan oqilona foydalanish ko'zda tutilgan edi. Shu bois mamlakatda tinch maqsadlarda foydalanish uchun atom energetikasini barpo etishga kirishildi. Rossiyaning "Rosatom" davlat korporatsiyasi hamkorlikda atom elektr stansiyasini qurish bo'yicha kelishuvga erishildi. Ushbu yig'ilishda davlatimiz rahbari tomonidan Mamlakatimizda yangi bo'lgan ushbu sohaga doir normativ-huquqiy baza yaratish, "Atom energiyasidan foydalanish to'g'risida"gi qonun va tegishli qaror loyihalarini ishlab chiqish, ularning MAGATE talablari va xalqaro hujjatlarga muvofiqligiga alohida e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlandi. Negaki, 2006-yilda Qozog'istonning Semipalatinsk shahrida imzolani, 2009-yil 21-martda kuchga kirgan Markaziy Osiyoni Yadro qurolidan holi zonaga aylantirish to'g'risidagi xalqaro shartnomaning 3-moddasi a bandiga ko'ra [23] a'zo davlatlar yadro quroli yoki boshqa yadroviy portlovchi qurilmalar bo'yicha tadqiqotlar o'tkazmaslik, ishlab chiqish, ishlab chiqarish, zaxiralash yoki boshqa yo'l bilan sotib olish, egalik qilish yoki nazorat qilish mumkin emas. Shu o'rinda bir o'rinli savol tug'ilishi mumkin. U holda Nima uchun O'zbekistonda Atom elektr stansiyasi qurilmoqda? Axir Atom elektr stansiyasi ham yadroning bir ko'rinishi hisoblanadi-ku?

Ushbu savol o'rinli hisoblanadi. Haqiqatdan ham ushbu AESning qurilishi bir tomondan ushbu shartnomaga zid bo'lishi mumkin. Ammo, ushbu shartnomaning 7-moddasiga ko'ra atomdan tinch maqsadlarda foydalanishga ruxsat berilgan. Shunday ekan O'zbekistonda qurilayotgan AES MAGATE ning bir necha bor o'tkazgan izlanishlari hamda bergan xulosalari asosida birgalikda qurilmoqda.

Endi atom energiyasining atrof-muhitga zarari haqida gaplashadigan bo'lsak, shu vaqtgacha dunyo hamda ekologiya atom energiyasidan esda qolarli darajada bir qancha falokatlarga duch kelgan. Bunga misol qilib Chernobil hamda Fukusima AESlardagi halokatlarni keltirishimiz mumkin.

Insoniyat tarixidagi eng yirik deya ko'rilgan Chernobil halokati 1986-yil 26-aprelda soat 01:24 da Ukrainada Chernobil yadrosining parchalanishi sodir bo'ldi. Radioaktivlik darajasi 680 mil uzoqlikda joylashgan Shvetsiyaning Forsmark atom stansiyasida qo'ng'iroqlarni qo'zg'atdi. Nurlanish oqibatida dunyodan ko'z yumgan insonlar soni borasida aniq bir ma'lumot yo'q. Chernobildagi portlash natijasida havoga Yaponiyaning Xirosima shahriga Qo'shma Shtatlar tomonidan tashlangan atom bombasidan 400 marta ko'p radiatsiya tarqalgan [24].

Xalqaro Saraton tadqiqotlari agentligi tomonidan 2065-yilgacha Chernobil avariya tufayli saraton kasalligidan 16 000 dan ortiq o'lim ro'y berishi taxmin qilinmoqda va 2006-yilda Xalqaro Saraton jurnalida chop etilgan [25].

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2006-yilda chop etilgan Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining sog'liqqa ta'siri to'g'risidagi hisobotning to'liq versiyasida 6,9 million

sobiq Sovet fuqarolari orasida saraton kasalligidan jami 4000-9000 o'lim bashorat qilingan [26]. Chernobil avariya Belarus, Rossiya Federatsiyasi va Ukrainaning bir necha million aholi iste'qomat qiladigan hududlarida ham radioaktiv ifloslanishning keng tarqalishiga olib keldi. Radiatsiya ta'siriga sabab bo'lishidan tashqari, avariya ifloslangan tumanlarda yashovchi odamlarning hayotida uzoq muddatli o'zgarishlarga olib keldi, chunki radiatsiya dozalarini cheklash bo'yicha chora-tadbirlar ko'chirish, oziq-ovqat ta'minotini o'zgartirish va jismoniy shaxslar va oilalarning faoliyatini cheklashdan iborat edi. Keyinchalik bu o'zgarishlar sobiq Ittifoq parchalanganida sodir bo'lgan yirik iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar bilan birga bo'ldi [27]. Chernobil AES idagi halokat nafaqat Ukraina balki Yevropaning ko'plab davlatlarining iqtisodiyotiga, aholisining sog'ligi, qishloq xo'jaligi hamda boshqa bir qancha sohalariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Chernobil voqealari sodir bo'lganiga mana 38 yil bo'lgan bo'lsa-da o'sha hududning yer qatlamidagi radioaktiv nurlar o'zining ta'sirchanligini yo'qotmagan.

O'zbekiston hukumati ham Chernobil halokatidan ziyon ko'rgan O'zbekiston Respublikasida iste'qomat qiluvchi fuqarolarni ijtimoiy himoyalash uchun 1992-yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Rayosati va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar Mahkamasining birgalikdagi 170-sonli Qarori qabul qilingan [28].

Bundan ko'rinib turibdiki, Ukrainada sodir bo'lgan halokat nafaqat Ukraina balki boshqa davlatlarning ham ichki siyosatiga ta'sir o'tkazgan.

Endi Yaponiyaning Fukusima AESidagi halokat haqida agpiradigan bo'lsak, 2011-yil 11-mart, juma kuni soat 14:46 da Sharqiy Yaponiyada sodir bo'lgan 9.0 magnitudali zilzila mintaqaga katta zarar yetkazdi va u yaratgan yirik sunami bundan ham ko'proq narsani keltirib chiqardi. Katta zilziladan so'ng, 15 metrli sunami uchta Fukusima Daiichi reaktorini quvvat bilan ta'minlash va sovutish tizimini o'chirib qo'ydi va bu 2011-yil 11-martda boshlangan yadroviy avariya sabab bo'ldi. Birinchi uch kun ichida barcha uchta yadro asosan erib ketdi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, Fukusima prefekturasidan evakuatsiya qilinganlar orasida tabiiy ofat tufayli 2313 kishi halok bo'lgan. Tabiiy ofat bilan bog'liq o'limlar zilzila yoki sunami tufayli halok bo'lgan taxminan 19,500 kishiga yetadi [29]. Halokat sodir bo'lgandan so'ng 3-4 kun davomida AESdan atmosferaga katta miqdorda radioaktiv moddalar tarqaladi. 15-mart kuni yomg'ir yog'adi va u atmosferaga radioaktivlar tarqalishini biroz kamaytiradi. Havoga tarqalgan radioaktiv moddalarning asosiy qismini inert gazlar, yana stronsiy va plutoniy zarralari tashkil etadi. Fukushima AES halokati ko'lami Chernobil AES halokatidan so'ng ikkinchi o'rinda turadi. AES hududini bosgan va radioaktiv moddalar bilan to'yingan zaharli suvning bir qismi okeanga chiqib ketgan, asosiy qismi esa AES hududida qolayotgandi. Bundan tashqari, AES atrofidagi hududda yer osti suvlarigacha zaharlangan edi [30].

Yaponiyadagi halokatdan so'ng Yevropadagi aksar mamlakatlarda odamlar AESlar faoliyatini to'xtatishni talab qilib, namoyishlar o'tkazishadi. Ammo AESlar faoliyatini to'xtatish rejasi aksar Yevropa davlatlarida avvaldan bor edi.

Masalan, Italiya o'z hududidagi barcha to'rtta AESni yopish haqida qarorni 1987-yilda o'tkazilgan referendumdan so'ng qabul qilgandi. Keyinchalik Italiya bosh vaziri bo'lgan Silvio Berluskoni yangi yadroviy dastur haqidagi qonunni qabul qilishga urinadi. Ammo Yaponiyadagi halokatdan so'ng o'tkazilgan referendumda mamlakat aholisi bu qonunga qarshi chiqadi [31]. Germaniyada esa Fukushima halokatidan so'ng 17 ta reaktordan 8 ta eski reaktor yopiladi.

Qolgan 9 ta reaktorni navbati bilan yopish haqida qaror qabul qilinadi. Ushbu harakatni ba'zi olimlar o'ziga xos yo'l deb atasa ba'zilari esa Yevropa davlatlariga na'muna bo'lish deb baholaydi [32].

Shveysariya federal kengashi 2011-yilda mamlakatdagi barcha AESlar navbati bilan o'z faoliyatini to'xtatishi haqida qaror qabul qiladi. 2016 va 2017 yillarda o'tkazilgan referendumda mamlakat aholisi yangi AESlar qurilishi va mavjudlarining ishlash muddati uzaytirilishiga qarshi chiqadi [33].

Belgiya o'z hududidagi AESlar faoliyatini 2022-2025 yillar oralig'ida to'xtatish haqida qaror qabul qilgan [34].

Yevropa davlatlari orasida AESlar faoliyatiga eng murossasiz davlatlardan biri bu Avstriya hisoblanadi. Bu davlat hududida yagona AES 1978-yilda quriladi. O'sha yili o'tkazilgan referendumda mamlakat aholisining katta qismi Avstriya hududida AESlarning qurilishiga va faoliyat yuritishiga qarshi chiqadi. Shu tariqa, bu mamlakatdagi ilk AES ishga tushirilmasdan to'xtatiladi [35].

Atom elektr energiyalari tarixi shuncha qarshilik hamda halokatlarni boshidan kechirganiga qaramay, hozirgi kunda ba'zi bir davlatlardan AES ning reaktorlari to'xtalimoqda, boshqa davlatlarda esa ularni qurish ishlari jadallashmoqda. Buni quyidagi jadvalda ham ko'rishingiz mumkin:

Jadval №1 [36]

Mamlakat	Reaktorlar ishlashga tayyor	Qurilayotgan reaktorlar	To'xtatilgan reaktorlar	Yadroviy elektr energiyasi ishlab chiqarish (TWh)	Yadroviy elektr energiyasi (%)
Germaniya	6		30	60,91	11.3
Argentina	3	1	-	10.01	7.5
Armaniston	1	-	1	2.5	34.5
Bangladesh	-	2	-	-	-
Belgiya	7	-	1	32.61	39.1
Belarus	1	1	-	0,34	1.0
Braziliya	2	1	-	14.05	2.1
Bolgariya	2	-	4	16.62	40.8
Kanada	19	-	6	92,65	14.6
Xitoy	53	16	-	366.3	4.9
Janubiy Koreya	24	4	2	152.32	29.6
Birlashgan Arab Amirliklari	2	2	-	1.56	1.1
Slovakiya	4	2	3	15.44	53.1
Sloveniya	1	-	-	6.04	37.8
Ispaniya	7	-	3	55,75	22.2
AQSH	93	2	40	789,91	19.7
Finlyandiya	4	1	-	22.35	33.9

Fransiya	56	1	14	379,50	70.6
Vengriya	4	-	-	15.17	48,0
Hindiston	23	8	-	40.37	3.3
Eron	1	1	-	5.79	1.7
Yaponiya	33	2	27	42.99	5.1
Meksika	2	-	-	10.86	4.9
Niderlandiya	1	-	1	3.86	3.3
Pokiston	5	1	1	9.64	7.1
Birlashgan Qirollik	12	2	33	45.66	14.5
Chex Respublikasi	6	-	-	28.37	37.3
Ruminiya	2	-	-	10.56	18.47
Rossiya	38	3	9	208.79	19.9
Janubiy Afrika	2	-	-	11.61	5.9
Shvetsiya	6	-	7	47.26	29.8
shveytsariyalik	4	-	2	22.99	32.9
Tayvan	3	2	3	30.34	12.7
Turkiya	-	3	-	-	-
Ukraina	15	2	4	76.2	51.2
JAMI	442	58	191	2.636.27	10.5

Yuqoridagi Atom elektr energiyasi bilan bog'liq bo'lgan bir qancha halokatlarni o'rganib chiqqan holda, AES larning halokati nafaqat o'sha mamlakatga balki boshqa davlatlarning ichki siyosatiga, tabiatiga, aholisining sog'ligiga jiddiy zarar keltirar ekan.

Xulosa. Ushbu maqola orqali atom energiyasidan foydalanishning o'ziga xos foydali hamda zararli tomonlarini o'rganib chiqib, mualliflik pozitsiyasi ishlab chiqildi. Atom energiyasidan foydalanishning foydali tomolariga to'xtaladigan bo'lsak, **Birinchidan**, Ushbu ulkan energiya manbasidan foydalangan davlatlar dunyodagi eng rivojlangan davlatlar qatoriga kiradi. **Ikkinchidan**, ushbu energiya boshqa elektr manbalariga qaraganda atrof-muhitga zarari kamroq hisoblanadi. **Uchinchidan**, Ko'pgina nufuzli tahlillar shuni ko'rsatdiki, insoniyat atom energiyasi orqali elektr energiyasini ishlab chiqarish, ertangi kun avtomobillari uchun vodorod ishlab chiqarish va yuzaga kelayotgan jahon suv inqirozini bartaraf etish uchun dengiz suvini tuzsizlantirish uchun ulkan kengaytirishsiz global toza energiya hisoblanadi.

Lekin shuni ham inobatga olishimiz kerakki, atom energiyasi orqali tabiatga hamda insoniyatga bir qancha zararlarni yetishi mumkin. Bunga yorqin misol qilib, agar AES lar halokatga uchrasa, nafaqat AES joylashgan mamlakat balki, unga chegaradosh bo'lgan davlatlarning ham hududiga, aholisining sog'ligiga, atrof-muhitiga jiddiy zarar yetadi.

Shuning uchun ham ushbu maqola orqali bir qancha izlanishlar olib borib quyidagilar akliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, qurilayotgan AES xalqaro doiradagi standartlarga to'liq javob berishi ya'nikim hududi seismografik hududda bo'lmasligi, zilzilaga va boshqa tabiat hodisalariga chidamli bo'lishi kerak.

Ikkinchidan, Qurilayotgan AES chegara hududidan hamda aholi zich joylashgan joylardan ancha uzoqda joylashishi kerak.

Uchinchidan, AES da ishlovchi ishchilar uchun alohida shaharchalar qurilishi hamda

ularning sogʻligi doim nazoratda boʻlishi kerakligi va ularga bir qancha kafolat hamda imtiyozlar berilishi zarur.

Адабиётлар/Литература/References:

1. The official website: United Nations Organization (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) 68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN. 16.05.2018, New York,
2. G.Oyibova, N.Ziyoxonovna, M.A.Ergasheva, A.A. Abduljalilov, Ekologiya va kelajakda energetik vaziyat // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 4, 2022, pp. 936-941. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologiya-va-kelajakda-energetik-vaziyat> (Accessed on: 15.10.2022).
3. Almond, D., Edlund, L., & Palme, M. (2009). Chernobyl's Subclinical Legacy: Prenatal Exposure to Radioactive Fallout and School Outcomes in Sweden. The Quarterly Journal of Economics, 124(4), 1729–1772. Available at: <http://www.jstor.org/stable/40506270> [Accessed on: 16.10.2022]
4. I.I. Kryshev, L. A. Kuryndina, I. I. Linge, Evaluation of Environmental Damage Due to Nuclear Power, Atomic Energy, Vol. 117, No. 3, January, 2015 (Russian Original Vol. 117, No. 3, October, 2014) Available at: https://www.researchgate.net/publication/273275480_Evaluation_of_Environmental_Damage_Due_to_Nuclear_Power [Accessed on: 17.10.2022]
5. Amoako E.A., Akaho E.H.K., Nyarko B.J. va Ennison I. Environmental and Safety Concerns for Nuclear Power Generation in Ghana, Environmental Research, Engineering and Management, 2011. No.1(55), P. 49-65 Available at: https://www.researchgate.net/publication/50996665_Environmental_and_Safety_Concerns_for_Nuclear_Power_Generation_in_Ghana [Accessed on: 17.10.2022]
6. Guidi G., Gugliermetti F., Violenta A.C. Environmental impact of nuclear energy and comparison with the alternatives Conference: ASME-ATI-UIT 2010 Conference on Thermal and Environmental Issues in Energy Systems At: Sorrento, Italy 2010. Available at: https://www.researchgate.net/publication/284423426_Environmental_impact_of_nuclear_energy_and_comparison_with_the_alternatives [Accessed on: 17.10.2022]
7. R.M. Alexakhin, Topical Environmental Problems of Nuclear Power, Atomic Energy 114(5): 301-307 Available at: https://www.researchgate.net/publication/271394919_Topical_Environmental_Problems_of_Nuclear_Power [Accessed on: 17.10.2022]
8. A.I.M. Aly va R.A. Hussien, Environmental Impacts of Nuclear, Fossil and Renewable Energy Sources: A Review, International Journal Of Environment, 3(2): 73-93, 2014 Available at: https://www.researchgate.net/publication/303767454_Environmental_Impacts_of_Nuclear_Fossil_and_Renewable_Energy_Sources_A_Review [Accessed on: 17.10.2022]
9. The Official website: IAEA (International atomic energy agency) Vienna convention on civil liability for nuclear damage 1963 Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc500.pdf> [Accessed on: 17.10.2022]
10. The official website: NEA (Nuclear energy agency) The Organization for Economic Cooperation and Development's (OECD) Paris Convention on third party liability in the field of nuclear energy of 1960 Available at: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_31788/paris-convention-full-text [Accessed on: 17.10.2022]

11. The official website: NEA (Nuclear energy agency) Brussels Supplementary Convention Available at: https://www.oecd-nea.org/jcms/pl_31528/brussels-supplementary-convention-full-text [Accessed on: 17.10.2022]
12. The Official website: IAEA (International atomic energy agency) Convention on supplementary compensation for nuclear damage 1998 Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc567.pdf> [Accessed on: 17.10.2022]
13. The Official website: IAEA (International atomic energy agency) Regulations for the Safe Transport of Radioactive Material Available at: <https://www.iaea.org/publications/12288/regulations-for-the-safe-transport-of-radioactive-material> [Accessed on: 17.10.2022]
14. The official website: United Nations (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (CANWFZ) 2006. Available at: <https://treaties.unoda.org/t/canwzf> [Accessed on: 23.10.2022]
15. The official website: NTI, (Nuclear Threat Initiative) Southeast Asian Nuclear-Weapon-Free-Zone (SEANWFZ) Treaty (Bangkok Treaty) Available at: <https://www.nti.org/education-center/treaties-and-regimes/southeast-asian-nuclear-weapon-free-zone-seanwzf-treaty-bangkok-treaty/> [Accessed on: 23.10.2022]
16. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021-y., 03/21/683/0375-son
17. The official website: Lex.uz (O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi) Atom energiyasidan foydalanish sohasidagi faoliyatni litsenziyalash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi Qaror. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi 26.02.2022-y., 09/22/88/0165-son
18. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 28.09.2020-y., 06/20/6075/1330-son
19. The official website: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Available at: <http://academy.uz/page/institut-adernoj-fiziki-akademii-nauk-respubliki-uzbekistan> [Accessed on: 23.10.2022]
20. Kamildjonovich, M. R. (2021, April). Our energy future. In Archive of Conferences (Vol. 23, No. 1, pp. 131-135).
21. The official website: O'zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti / Qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish umummilliy ahamiyatga ega, Available at: <https://isrs.uz/oz/ozbekiston-yangiliklari/qayta-tiklanuvchi-energiyadan-foydalanish-umummilliy-ahamiyatga-ega> [Accessed on: 16.10.2022]
22. The Official website: Office for Disarmament Affairs (BMT ning Qurolsizlanish bo'yicha shartnomalar ma'lumotlar bazasi) Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (CANWFZ) Available at: <https://treaties.unoda.org/t/canwzf> [Accessed on 24.10.2022]
23. The official website: BBC uzbek / Dunyo Chernobil halokatining 25 yilligini xotirlamoqda, Available at: https://www.bbc.com/uzbek/world/2011/04/110426_latin_ukraine_chernobyl [Accessed on: 16.10.2022]
24. The official website: International Agency for Research on Cancer (Xalqaro Saraton tadqiqotlari agentligi) Chernobyl, 30 years on: Interview of Dr A. Kesminiene on the research and health impact of the Chernobyl disaster/ Available at: <https://www.iarc.who.int/news-events/chernobyl-30-years-on-interview-of-dr-a-kesminiene-on-the-research-and-health-impact-of-the-chernobyl-disaster/> [Accessed on: 16.10.2022]
25. The official website: Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (Birlashgan millatlar Tashkilotining Atom radiatsiyasining ta'siri bo'yicha ilmiy qo'mitasi) Available at: https://www.unscear.org/docs/reports/2008/11-80076_Report_2008_Annex_D.pdf [Accessed on: 16.10.2022]
26. The official website: Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation (Birlashgan millatlar Tashkilotining Atom radiatsiyasining ta'siri bo'yicha ilmiy qo'mitasi) Assessments

- of the radiation effects from the chernobyl nuclear reactor accident Available at: <https://www.unscear.org/unscear/en/areas-of-work/chernobyl.html> [Accessed on: 24.10.2022]
27. The official website: Lex.uz (O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi) “Chernobil halokatidan ziyon ko‘rgan o‘zbekiston respublikasida istiqomat qiluvchi fuqarolarni ijtimoiy himoyalash haqida”gi 170-sonli Qaror. Available at: <https://lex.uz/docs/-399485> [Accessed on: 16.10.2022]
 28. The official website: World Nuclear Association, Fukushima Daiichi Accident, Available at: <https://world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/fukushima-daiichi-accident.aspx> [accessed on:17.10.2022]
 29. The official website: Kun.uz Yaponiyani dahshatga solgan hodisa: Fukushima AESdagi halokat nega sodir bo‘lgandi? G‘ayrat Yo‘ldosh 19.03.2022 Available at: <https://kun.uz/uz/news/2022/03/19/yaponiyani-dahshatga-solgan-hodisa-fukushima-aesdagi-halokat-nega-sodir-bolgandi> [Accessed on: 17.10.2022]
 30. The official website: The Economist, Another blow for Berlusconi 11.07.2011 Available at: <https://www.economist.com/newsbook/2011/06/13/another-blow-for-berlusconi> [Accessed on: 17.10.2022]
 31. Kramm, Lars. “The German Nuclear Phase-Out After Fukushima: A Peculiar Path or an Example for Others?” Renewable Energy Law and Policy Review, vol. 3, no. 4, 2012, pp. 251–62. Available at: <http://www.jstor.org/stable/24324663> [Accessed on: 17.10.2022]
 32. The official website: BBC, Switzerland votes to phase out nuclear power 21.05.2017 Available at: <https://www.bbc.com/news/world-europe-39994599> [Accessed on: 17.10.2022]
 33. The official website: Euroactiv. First nuclear reactor to be shut down in Belgium 23.09.2022 Available at: <https://www.euractiv.com/section/energy-environment/news/first-nuclear-reactor-to-be-shut-down-in-belgium/> [Accessed on: 17.10.2022]
 34. Camish J. Critical Analysis of the 1978 Austrian Nuclear Power Referendum, Available at: https://www.researchgate.net/publication/321732608_Critical_Analysis_of_the_1978_Austrian_Nuclear_Power_Referendum [Accessed on: 17.10.2022]
 35. The official website: Foronuclear, Nuclear power around the world, Available at: <https://www.foronuclear.org/en/nuclear-power/nuclear-power-in-the-world/> [Accessed on: 17.10.2022]

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ S/4(4) – 2024

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).